

Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi
[KBBĐ]
Aralık 2023

Kocatepe Journal of Humanities
[KJH]
December 2023

Atf (cite): Kaya, Selim (2023). Türklerde Hükümranlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü (VIII-XI.yüzyıl), *Kocatepe Beşeri Bilimler Dergisi*, 2, 183-206. Doi: [10.61694/kbbd.1386112](https://doi.org/10.61694/kbbd.1386112)

Türklerde Hükümranlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü (VIII-XI.yüzyıl)

Selim KAYA¹

Türklerde Hükümranlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü (VIII-XI.yüzyıl)

Özet

Türk devlet felsefesinin ve yönetim sisteminin oluşmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında İslam öncesi dönem için *Oğuz Kağan Destanı* ve *Orhun Abideleri*'nin (*Yazıtları*'nın); İslam sonrası dönem için de *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk* ve *Siyasetnâme*'nin önemli bir yeri vardır. *Oğuz Kağan Destanı* ve *Orhun Abideleri*'nde âdeta sosyal devletin çerçevesi çizilmiş; *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk* ve *Siyasetnâme*'de de devlet başkanında ve idarecilerde olması gereken özellikler belirtilerek âdeta ideal yönetici profili ve yönetim ilkelerinin esasları ortaya konulmuştur. Hâkimiyetin sağlanmasında önemli bir müessese olan kurultayın işlevselliği, devlet başkanının kurultayda belirlenmesi ve töre uygulaması Türklerde demokrasi fikrinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Devlet başkanını belirleyen ve yetkilendiren kurultay ile sorumluluklar yükleyen töre, Türklerin siyaset ve yaşam felsefesinin özünü oluşturmuştur. Türkler tarafından yaşam düsturu haline getirilen İslami kurallar, hem hükümranlık kültürünü hem de demokrasi ülküsünü etkilemiş ve şekillendirmiştir. Zaman içinde hükümranlık kültürü gelişen ve demokrasi formasyonu kazanan Türkler, millet iradesinin esasını teşkil eden temel prensipleri ve etik değerleri en güzel biçimde hayata geçirmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Cumhuriyet, Demokrasi, Türkler, Kültür, Ülkü.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Culture of Sovereignty and the Ideal of Democracy in the Turkish Nation

Abstract

In forming the Turkish state philosophy and management system and its transfer to future generations, the Oghuz Khagan Epic and Orkhon inscriptions (monuments) have an important place in the pre-Islamic period. In contrast, Kutadgu Bilig, Dīwān Lughāt al-Turk, and Siyasetnāma are important for the post-Islamic period. The framework of the social state is drawn in the Oghuz Khagan Epic and Orkhon Monuments. In Kutadgu Bilig, Dīwān Lughāt al-Turk, and Siyasetnāma, the characteristics that should be present in the head of state and administrators are stated, and the ideal manager profile and the principles of management are laid out. The functionality of the congress, which is an important institution in ensuring sovereignty, as well as the determination of the head of state in the congress and the implementation of morals, contributed to the development of the idea of democracy in the Turks. The congress that determines and authorizes the head of state and the moral that assigns responsibilities constitute the essence of the political and life philosophy of the Turks. Islamic rules, which became a life motto of the Turks, influenced and shaped both the culture of sovereignty and the ideal of democracy. Turks, whose culture of sovereignty developed and gained democratic formation over time, implemented the basic principles and ethical values that form the basis of the will of the nation in the best way.

Key Words: Republic, Democracy, Turks, Culture, Ideal.

Paper Type: Research Paper

1 Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, skaya@aku.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0447-5017>

Makale Geliş Tarihi (Recieved): 04.11.2023 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 27.12.2023

1. Giriş

Türkler, hür ve bağımsız yaşamayı şîâr edinmiş kadim bir millettir. Türklerin millet olarak şartlar gerektirdiğinde yeni bir devlet kurma irade ve kabiliyetine sahip olduğuna ve siyaseten bağımsız yaşama yeteneğine tarih şahittir. Engin tarihinden akıp gelen bir kültür ve medeniyet mirasına sahip olan Türk milleti, bu seçkin özellikleriyle diğer milletlere de örneklik etmiştir.

Türklerin “devlet kuruculuğu vasfı” en sade biçimiyle *Orhun Kitabeleri*’nde ifade edilmiştir. Bu kitabelerde, devlet başkanı ve bürokratların görevleri kısa ve öz olarak anlatılmıştır (Ögel, 1982: 111). Türklerin devlet kurucu bir millet vasfına sahip olmaları ve hâkimiyet anlayışları da; adaleti seven, halk memnuniyetini esas alan ve töresine bağlı bir millet olmaları sayesinde gerçekleşmiştir (Arsal, 1937: 1062-1063, 1071-1073, 1078-1081).

Devlet; sosyal hayatın bir gereği olması sebebiyle insanlar için zaruri bir müessesedir. Belki de bu sebeple devlet; “*zümre-i nev-i beşere mahsus bir mansıb-ı tabiî olup nizam-ı âlem ve intizâm-ı benîâdem bu mansıp ile sahife-i âlemde dâim ve bâki olur... Fe-li zâlik nizâm-ı âlem ve imâr-ı arzda mülk ü devlet lazım ve zaruri olup, nev’i beşerin hayat ve bekası, hükümet ve siyaset-i mülûke mevkuf olmuştur*” (İbn Haldun, 2008: 1, 365). Yani devlet; “beşeri kitleleri merkezi bir kuvvet tarafından vazedilmiş kanunlara itaat ettirerek toplumda emniyet, sükûn ve barış temin eden, fertleri inzibata ve hukuka riayete alıştıran bir müessesedir. Bu nedenle devlet, medeniyetin zarfı ve aynı zamanda şartıdır” (Arsal, 1937: 1062). Devlet; halkının hak, hukuk ve hürriyetini sağlamakla vazifelidir ve görevin icrası için gerekli nüfuza da sahiptir.

Demokrasi; “fertlerin teşkil ettikleri milletin müşterek şahsiyetine raci umumi maşeri irade”dir. Demokrasi aslında “bireyin kendi kendisini yönetmesi” değil, “bireyin diğer bütün kişiler tarafından yönetilmesi”dir (Mill, 2008: 9). Demokrasi şahıs hakları gözetilmekle birlikte toplum menfaatinin esas alınmasıdır. Cumhuriyet de; “demokrasi prensibinin en asrî ve mantikî tatbikini temin eden hükümet şeklidir” (İnan, 1969: 23, 29-30). “Türk Milletinin tabiat ve şîârına en mutabık olan idare, Cumhuriyet idaresidir” (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 1959: 73 vd.). Öyleyse demokrasiye² en uygun yönetim şekli cumhuriyettir. Çünkü halk hâkimiyeti ve demokrasi ancak cumhuriyetle mümkündür.

---

² Demokrasi modern bir kavramdır. İslam öncesi Türklerle veya daha eski uygarlıklarla demokrasi kıyaslaması yapmak mukayeseli (karşılaştırmalı) tarih metodunun içine girer. Dünya üzerinde ilk

Ülkü; “amaç edinilen, ulaşılmak istenen şey; dava, ideal”dir. Erişilmesi istenen amaç olarak “kılavuz ilkedir”, “mefkûredir”, “idealdir”, “vızıyondur” (TDK *Güncel Türkçe Sözlük* 29.08.2023). Ülkü; kişiyi kendini tanımak ve kendine yakışanı gerçekleştirmek için harekete geçiren etkidir. İnsanlığa katkıda bulunmak için bir gayrettir, hayatın hakikatini inşa etme azim ve çabasıdır. Kimliğinin bilincinde ve şuurunda olan herkes, ülküsüyle beslenmiş, ona ulaşmak çabasıyla yürümüştür.

Egemenlik; Hâkimiyet kurmaktır. Türklerde hükümdarın töreyi etkin olarak uygulaması ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple hukukî kurallar, toplum tarafından kabul edilen örfi ve umumi bir özellik arz etmiştir. İslamiyet sonrası Türklerde örf sosyal bir norm; hukuk da sosyal hayatın bir formu olmuştur.

1. İslam Öncesi Türklerde Devlet Başkanlığı ve Demokrasi

İslamiyet öncesi Türklerde yönetim kudretinin ilahi kaynaklı olduğuna yani Tanrı tarafından “kut verilmiş” kişiler için söz konusu olduğuna inanılmıştır. Bununla beraber töreye bağlılık da esas olmuştur. İslam öncesi Türk devlet yönetim sisteminin oluşmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında *Oğuz Kağan Destanı*’nın ve *Orhun Abideleri*’nin önemli bir yeri vardır. Çünkü destan ve abidelerde âdeta demokratik refah devletinin temeli olan sosyal devletin çerçevesi çizilmiştir.

1.1. İslam Öncesi Türklerde Hükümlanlık Kültürü

Türkler devlet başkanı için farklı zamanlarında farklı unvanlar; “kağan / kaan”, “han”, “ilig” ve “İdi Kut” kullanmışlardır (Kafesoğlu, 1997: 267; Taneri, 1997: 517-518; Odabaşı, 2019: 167-170; Donuk, 1988: 22-28; Yıldırım, 2017: 493). Bunlara zaman içinde “hükümdar”, “sultan” ve “padişah” gibi unvanlar da eklenmiştir. Türklerde ilk devlet, aşiretlerin birleşmesi ile ortaya çıkan “İl”dir. Oksızlık (istiklal, bağımsızlık), ulus (ülke), kün (halk), töre (kanun) olmak üzere dört temel unsurdan meydana

---

mukayeseli tarih eserleri Roma İmparatorluğu’nda görülmüştür. Ünlü Roma tarihçisi Plutarkhos Theseus-Romulus, Likurgus-Numa gibi elliye yakın Yunan ve Romalı devlet adamını kıyaslayarak yazdığı eserinin adına Bioi Paralleloi (Paralel Yaşamlar) adını vermiştir. Eski Batı tarihinde olduğu gibi sonraki devirlerde de mukayeseli tarih çalışmaları yapılmıştır. İbn Haldun (ö. 1406), Giambattista Vico (ö. 1744), Voltaire (ö. 1778), Adam Smith (ö. 1790), Alexis de Tocqueville (ö. 1859), Karl Marx (ö. 1883), Émile Durkheim (ö. 1917), Max Weber (ö. 1920), Arnold J. Toynbee (ö. 1975), Immanuel Wallerstein (ö. 2019) çalışmalarında mukayeseli tarih yöntemini kullanan sosyal bilimler alanındaki düşünür, araştırmacı, bilim insanlarından bir kaçıdır (Koçak, 2023: 625; Erdoğan, 2021: 16).

gelen il (devlet), siyasi ve sosyal yapının en üst mertebesidir. Ülkedeki halkın umumî velayeti, il (devlet) başkanı kağanın şahsında tecelli etmiştir (Köprülü, 1980: 17; Ögel, 1982: XV-XVIII; Ahmetbeyoğlu, 2020: 30).

Türk devlet felsefesinin oluşmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında *Oğuz Kağan Destanı*'nın önemli bir yeri vardır. Destanda, Türklerin ilk atası olarak kabul edilen Oğuz nezdinde evren tasavvuruna paralel bir devlet anlayışı ortaya konulmuştur. Oğuz da icraatlarıyla kendinden sonraki hükümdarlara rol model olarak sunulmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2020: 31. Kağanlığını ilan eden Oğuz,

“Yurdum ırmaklarla denizlerle dolsun

Gökteki güneş ise yurdun bayrağı olsun

İlimiz çadır, yukarıdaki gök olsun

Dünya devletim olsun, halkımda çok olsun” (Ögel, 1971: 118; Ahmetbeyoğlu, 2020: 31-32) sözüyle dünya devleti olma idealini ifade etmiştir.

Türk milleti ve devleti için kağan / han / hükümdar önemlidir. Çünkü Türkler her zaman bir otoriteye ihtiyaç duymuştur. Herkesin üzerinde yaptırım gücüne sahip bir otorite; düzen, intizam, inzibat, adalet, güven ve asayiş demektir. Bu sebeple hükümdarsız bir devlet düşünülemez. Bu husus *Orhun Abideleri*'nde,

“Beyleri, milleti ahenksiz olduğu (kağan halk üzerinde tam hâkimiyet sağlayamadığı) için, Çin milleti de hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği (kıskırttığı) için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş” (Ergin, 2003: 15)

şeklinde ifade edilerek, eğer halk üzerinde tam hâkimiyet sağlamış bir kağan olmazsa devletin ayakta kalmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. İslam öncesi Türk devleti, halkından habersiz olan ve yönetim becerisi bulunmayan bazı kağanlar, ayrıca kağanına itaat etmeyen ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen halk ve bunlara ek olarak kurnazca politikalar takip eden Çinliler sebebiyle ((Taşağıl, 1999: 11) yıkılıp yok edilmiştir. Bu sebeple Türk milleti yanlış yapmaması için *“vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla, hür ve müstakil iyi iline karşı kendin hata ettin, kötü hale soktun* (Ergin, 2003: 17) denilerek uyarılmıştır.

Orhun Abideleri'nde devlet başkanlığı yetkisi olan “kut” / “siyasi otorite” / “yönetim kudreti” / “yöneticilik hakkı”nın Tanrı tarafından verildiği, hâkimiyetin Gök'ten alındığı belirtilmiştir. Nitekim Bilge Kağan'ın devlet başkanı oluşu anlatılır-

ken “Tanrı Türk milletinin adı şanı yok olmasın diye kendimi kağan oturttu”, “Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum” ve “Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim” (Ergin, 2003: 17, 34) sözleriyle Tanrı tarafından seçilmiş ve görevlendirilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu ifadelere göre devleti yönetme yetkisi Tanrı tarafından bir ilahi lütuf olarak verilmiştir. Tanrı irade ettiği kişiye, kut, ülüg /ülüş (pay/hisse) ve yarlıg (buyruk/ferman) verdiği için hükümdar olmuştur (Ögel, 1988: 574; Yuvalı, 1985: 47; Maden, 2010: 302-303; Ahmetbeyoğlu, 2020: 35). Tanrısal güç ile devlet başkanı olan şanslı kişi de kurumların yönetim politikasını belirlemiştir. İcraatlarında töreyi dikkate almak ve uygulamak zorunda kalmıştır. Bütün bu hususlar bir araya getirildiğinde devlet başkanlığının; ilahî, siyasî ve örfî olarak üç boyutlu bir özellik arz ettiği tespit edilmiştir.

Devlet başkanında kut’tan başka olması gereken özellikler, *Orhun Abideleri*’nde bilgelik ve cesurluk olarak ifade edilmiştir. “Onlar akıllı (bilge) hükümdar imişler, cesur hükümdar imişler, Komutanları da akıllı imiş şüphesiz, cesur imiş şüphesiz. Beylerde halk ile barış ve uyum içerisinde imiş şüphesiz, Onun için devleti öylece yönetmişler şüphesiz; devleti yönetip yasaları (töreyi) düzenlemişler” (Ergin, 2003: 14) denilerek, hükümdarın akıllı, cesaretlî, dirayetli, halkla iç içe, halkın beklentilerine cevap veren özellikte biri olması gerektiği belirtilmiştir.

Yine *Orhun Abideleri*’nde bir kağanın icraatları anlatılırken aynı zamanda görevleri de zikredilmiştir; “Ben kendim kağan oturduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabí kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, ... savaştım. Ondan sonra Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli iliden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım” (Ergin, 2003: 13, 18) sözleri kağanın vazifelerinin beyanı olduğu gibi bu görevlerin (çıplağı giydirmek, aç olanı doyurmak, asker sevk etmek, ordu hazır etmek, nüfusu arttırmak, düşmanlara baş eğdirmek) mevcut kağan tarafından yapıldığının da ifadesi olmuştur.

1.2. İslam Öncesi Türklerde Demokrasi Ülküsü

İslam öncesi Türklerde demokrasi kültürünün varlığının en açık belgesi *Orhun Abideleri*'dir. Bu abidelerde; bir topluluğun millet haline gelmesi, zor şartlar altında bir ulusun küllerinden doğuşu (Göktürk Devleti'nin yeniden kuruluşu), devletin varlığını devam ettirebilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar, düşmanlarla ilişkilerin boyutu, halkın sorumlulukları, siyasî ve sosyal yapı, kadim Türk kültür ve medeniyeti anlatılmıştır. Bu yazıtlarda anlatılanlar aynı zamanda demokrasinin temel taşları olarak değerlendirilebilir.

Türk devlet yönetimi ve siyaset felsefesinin veciz bir ifadesi olan *Orhun Abideleri*'nde, demokrasinin gereği olan bir nev'i sosyal devletin çerçevesi çizilmiştir. Aç olanı doyurmak, çıplak olanı giydirmek, fakir fukarayı, garib gurabayı gözetmek, halkı huzur ve refah içinde yaşatmak, kötülere cezalandırmak, kötülükleri ortadan kaldırmak, işleri düzene sokmak, millet için gece gündüz durmadan çalışmak, vatani müdafaa etmek; (Ergin, 2003: 13, 17-18, 34) demokrasinin varlığının ve sosyal devlet anlayışının bir tezahürü olmuştur.

Türk hükümlerinin tesisinde önemli bir müessese olan "kurultay"ın varlığı ve işleyişi, devlet başkanının kurultayda, halk tarafından sevilen sayılan, halk nezdinde etkili olanların oluşturduğu meclis tarafından seçiliyor olması da, demokrasi fikrinin ve demokratik yönetimin benimsendiğinin ve uygulandığının en önemli ifadesidir. Türklerde kağanın hâkimiyeti kutsal kabul edilmekle birlikte kurultayın onayına bağlanmıştır. Bu sebeple hâkimiyeti doğrudan değil dolaylı bir hâkimiyet olarak değerlendirilmiştir. Çünkü kağan, budun (kavim, ulus, millet) ileri gelenlerinin yer aldığı bir kurultay tarafından seçilmiştir. Kağanın gücü kişiliğinden değil, bulunduğu makamdan ileri gelmiştir. Devlet başkanının kurultay tarafından tahta oturtulması, yapacağı icraatlarla ilgili açıklamalar yapıp sözler vermesi, halktan alkışla onay alması, devlet işlerinde âlim ve bilginlerle müzakerelerde bulunması, boyların ve halkın kağanın hâkimiyetine ortak olduklarının ifadesi olarak yorumlanmıştır. Bütün bunlar W. Barthold'un da ifade ettiği gibi, kağanın devlet kurarken (il-tutarken) halka dayandığının, halkla birlikte hareket ettiğinin, diğer bir ifade ile demokrasi fikri ve ülküsünden kaynaklanan demokratik uygulamaların Türklerde mevcut olduğunun en açık göstergesi olduğu gibi, kağanların demokratik bir ruhla hareket ettiklerinin de göstergesidir. Bu durum aynı zamanda kut sebebiyle hâkimiyet kaynağı ilahî olmasına rağmen kağanın

otoritesinin, boy beylerinin hemen üstünde bir mevkidenden ibaret olduğunun da ifadesidir (Maden, 2010: 303).

Hem *Oğuz Kağan Destanı*'nda hem de *Orhun Abideleri*'nde zikredilen bilgilere göre; yönetme hakkı kağana Tanrı tarafından ilâhî bir ihsan olarak verilmiştir. Kağan seçilmiş ve görevlendirilmiş olduğu için idare etme hakkına sahip olmuştur. Ancak kağanın hâkimiyeti töreye uygun olarak gerçekleşmiştir. Kut inancına göre de devlet başkanı, Yararıcı'nın buyruğuna göre halka hizmet etmek ve adaletini halkının tamamına ulaştırmak zorundadır. Bu inanç zaman içinde dünyayı adalet ile idare etme fikrinin büyük bir ölkü haline gelmesine sebep olmuştur (Tutar, 2002: 1528; Ahmetbeyoğlu, 2020: 35). Devlet yönetiminin temel ilkesinin "adalet" olduğunun benimsenmesi sonucunu doğurmuştur.

2. İslamiyet Sonrası Türklerde Devlet Başkanlığı ve Demokrasi

İslamiyeti kabul etmeleri sonrası Türklerin devlet başkanlığı da, siyaseti de, politikası da, felsefesi de İslami esaslara dayanmış ve bu durum kuşaklar boyu devam etmiştir. Hz. Muhammed, uygulamalı olarak Müslümanlara en ideal manada demokrasi formasyonu kazandırmış, demokrasinin özünü teşkil eden temel prensipleri ve etik değerleri hayatın her safhasına tatbik ederek insanlığa rol model olmuştur. Türkler de İslamiyeti can-ı gönülden kabul etmiş olmalarından dolayı Hz. Muhammed'i rehber ve örnek almışlardır. Bu bağlılık Türk hukukuna, geleneğine, hâkimiyet usulüne, hükümlerlik kültürüne ve yaşam felsefesine yansımıştır.

2.1. İslamiyet Sonrası Türklerde Hükümlerlik Kültürü

İslam dini; insanların huzur ve mutluluğunu esas aldığından, insan menfaatine olan her şeyi desteklemiş ve onaylamıştır. İslamın öğreticisi Hz. Muhammed, devlet başkanı olarak da en mükemmel yönetim felsefesi ve mekanizmasını ortaya koymuştur. Hz. Muhammed'i örnek alan Türkler de İslama aykırı olmayan, İslamiyet tarafından yasaklanmayan hususlarda âdet, gelenek ve göreneklerini devam ettirmişlerdir. Bu bakımdan İslamiyet sonrası Türklerin hükümlerlik kültürü, İslam öncesiyle benzerlikler gösterdiği görülmüştür. Çünkü İslam dini tarafından yasaklanmayan hususlar benzer şekilde devam ettirilmiştir.

Türklerde İslam öncesi olduğu gibi İslam sonrası da devlet başkanları hâkimiyetlerini töreye uygun olarak gerçekleştirmişlerdir. Çünkü Allah, kağana ancak Türk

töresini yürütmesi için taht bahşetmiştir. Bu sebeple kağanlar hâkimiyet ve yönetim yetkisini töreye göre kullanmışlardır.

Müslüman Türk devletlerinin siyaset ve yönetim felsefesinde, eski Türk hâkimiyet anlayışında olduğu gibi, hükümdarın Allah tarafından seçilmiş ve görevlendirilmiş olduğu düşüncesi devam etmiştir. *Orhun Abideleri*'nde belirtilen “*Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum*” (Ergin, 2003: 17, 34) cümlesinde ifade edilen hükümdarın “devletli olma” özelliği, Türk kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan *Kutadgu Bilig*'de “*Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce uygun tavır ve hareket, kol kanat verir. Bu beylik makamına sen isteyerek gelmedin, onu Tanrı kendi fazlıyla sana ihsan etti*” (Genç, 1981; Akıncı, 2014: 15) şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum, Türklerin İslama girdikten sonra da, iktidarın kaynağının ilâhî temelli olduğu inancını ve devlet yöneticisinin Allah tarafından özel yeteneklerle donatılarak yaratıldığı düşüncesini devam ettirdiklerini ortaya koymuştur.

İslam sonrası Türklerin hükümdarda olması gereken özellikler ile ilgili beklentilerinde çok büyük değişiklikler görülmemiştir. Çünkü mevcut pek çok özellik İslam esasları ile örtüşmüştür. Devlet başkanında (kağan / hükümdar) bulunması gereken özellikler kısa ve öz olarak; bilgelik, cesaret ve erdem olarak (Ergin, 2003: 14) ifade edilmiştir.

Türk İslam düşünürü Fârâbî (ö. 950), devletin temeline akıl, bilgi ve bilgeliği koymuştur. Bu üç özelliğe ek olarak devlet başkanında; “anlama ve değerlendirme yeteneği”, “güçlü hafıza ile kıvrak zekâ”, “bilime düşkünlük”, “doğruluk ve dürüstlük”, “adalet ve cesaret” özelliklerinin de olması gerektiğini belirtmiş, (Fârâbî, 1956: 70-71; Kaya, 1995: 145-162) böylece devlet yönetimi için gerekli akıl, bilgi ve erdemi hükümdarın şahsında temellendirmiştir.

İslam öncesi olduğu gibi İslam sonrası da insanları yönetme yetkisinin Allah tarafından seçilmiş bir hanedana lütuf olarak verildiği inancı devam etmiştir. Nitekim Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1064-1072) da hükümlürlüğün kendisine Allah tarafından verildiğini, Yaratıcının insanlar arasında dünya işlerini nizama koymasına için kendisini seçtiğini; “zamanın çehresini fikirlerin nuru ile aydınlatmış, dünya yüzünü devletin büyüklüğü ve adaleti ile süslemiş, devlet merdivenlerini çıkmama emretmiştir” (Kafesoğlu, 1997: 364; Köymen, 1983: 4; Ahmetbeyoğlu, 2020: 36) sözüyle ifade etmiştir. Sultan Alparslan'ın bu sözlerini Veziri Nizamülmülk (ö. 1092) de “Allah'ın takdiri ile kullardan birisi saadet ve devlete erişir. Hak Teâlâ bu kişinin bahtını açarak talihini ona yaver kılar, ona verdiği akıl ve fikirle eli altındakileri layıkıyla istihdam eder, onları başarılı olabilecekleri makam ve mevkiye yerleştirir” (Nizamülmülk, 2013: 12) diyerek desteklemiş ve açıklık getirmiştir.

Aslında Nizamülmülk, elli bir bölümden oluşan *Siyasetname*'sine devlet başkanının Allah tarafından seçilmiş, üstün özelliklerle donatılmış ve insanlara hizmet etmekle görevlendirilmiş olduğunu zikrederek başlamıştır. “Allah her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumluluk kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır” (Nizamülmülk, 2013: 11) sözleriyle halkı yönetme yetkisinin seçilmiş ve yeteneklerle donatılmış bir aileye verildiğini belirtmiştir.

İslam esaslarının ve değerlerinin Türkler arasında yerleşmesiyle birlikte kut anlayışı da töre usulleri de İslamiyete göre şekillenmiştir. Zaman içinde İslam hukuku Türk töresini biçimlendirmeye başlamıştır. Kut düşüncesinin de, törenin de çerçevesini İslam belirlemiş, dini kaideler esas olmuştur. Hatta “töre konuşunca han susar” veciz sözü her zaman dile getirilmiş, İslamiyet ile mecz olmuş törenin uygulanması, şahıs merkezli değil kanun / kural merkezli bir devlet yönetim anlayışı oluşmuştur.

İnsanın kut'a, tüz ve köni olarak akıl ile ulaşması ve kut'a varanın güç kazanmasından yola çıkan Fârâbî'nin (ö. 950) ve onu takip eden İbn Sînâ'nın (ö. 1037) varlık doğa, bilgi, toplum teorilerinde ve değerlendirmelerinde kut kavramının olduğu görülmektedir (Türker, 1984: 589-590).

Türk hükümdarlık kültürü ve demokrasi ülküsüne yön veren düşünürlerden biri olan Yusuf Has Hacib (ö. 1077 sonrası) de, kut alan hükümdarın töreye bağlılığının esas olduğunu belirtmiştir. İlk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlılar ve Gazneliler dönemi hâkimiyet telakkisini en belirgin şekilde yansıtan eseri *Kutadgu Bilig*'de; “yöneticilerin kanun ve töreye riayet etmeleri halinde halkın da uyacağını” aksi halde düzenin bozulacağını kaydetmiştir. “Eğer törenin tatbikinde hata ve kusur edersen Tanrı'dan affını dile” (*Kutadgu Bilig*, B: 1458, 2111; Ahmetbeyoğlu, 2020: 37) diyerek, umumi nizam için töreye dikkat edilmesinin önemini belirtmiş, töreye riayet etmeyenleri veya uygulamada hata yapanları ikaz etmiştir. Ayrıca “beylik, ululuk çok iyidir, fakat daha iyi olan töredir” ifadesine; Ancak bundan da mühim olan törenin eşit tatbik edilmesidir (*Kutadgu Bilig*, B: 453-455) diyerek törenin uygulanışında adaletin esas olması, konumuna göre birilerinin farklı muameleye tabi tutulmaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü kanunların olduğu, törenin uygulandığı bir yerde despotluk değil, eşitlik ve demokratik yönetim söz konusu olmaktadır.

Maveraünnehir gibi dindar ve nüfuzlu ailelerin yaşadığı bölgelerde, İslam dininin ayrıca siyasî ve sosyal gelişmelerin etkisiyle kut ve Türk hükümdarlık anlayışında az da olsa bazı değişiklikler olduğu da görülmüştür. Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han Hızır b. İbrahim'den sonra yerine geçen oğlu Ahmed Han (1081-1088 ve

1090-1095) ikinci hâkimiyeti döneminde kut'u terk etmekle, ayrıca yönetim düşüncesine İranî unsurları dâhil etmekle suçlanmıştır. Bu sebeple devlet erkânı ve ulema ile anlaşmazlığa düşmüştür. Ahmed Han, iki hâkimiyet dönemi arasında uzun süre bulunduğu İran'da Şîi Deylemliler ile dostluk kurmuş, onların bazı fikirlerini benimsemiş bu sebeple ulema tarafından zındıklıkla (İslam dininden ayrılmakla) itham edilmiştir. Ahmed Han, kadı ve fakihlerden oluşan mahkemede yargılanmış, hakkındaki iddiaları reddetse de zındıklığına dair şahitlerin olması üzerine öldürülmesine karar verilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987: X/206; Barthold, 1990: 339; Divitçioğlu, 1992: 154-156, 165-167; Özeydin, 2001: 409; Anat ve Almaz, 2003: 133-134; Huncan, 2007: 304-305; Pritsak, 1997: VI/263). Ortaya çıkan bu durum, kendisine kut verilen ancak töreye uygun hareket etmeyen, görev ve sorumluluklarını yapmayan hükümdardan kut'un geri alınması olarak düşünülmüştür. Çünkü "Beyin (hükümdarın) gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa kut o memlekette dolaşmaz, kaçardı" (*Kutadgu Bilig*, B: 2012; Ahmetbeyoğlu, 2020: 36). Ulema ve devlet erkânına göre Ahmed Han'ın da gönlü ve tabiatı bozulmuş, bu sebeple kut ondan alınmıştır. Bu düşünce ile paralel olarak kut'a yüklenen "yönetme / yönetim yetkisi" anlamı da değişikliğe uğramış, kut; talih, kısmet, şans ve baht anlamlarında kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'de bilgelik devlet başkanında mutlaka bulunması gereken özelliklerden biri olarak zikredilmiştir: "Bey bilgili ve akıllı olmalıdır"; "Her türlü iyilik akıldan gelir"; "Beyler bilgi ile halka baş oldular akıl ile memleket ve halkın işini görürler"; "Akıl olursa insan olsa olsa asil insan olur; Bilgi (bilgi) olursa insan yapsa yapsa beylik yapar"; "Devlet hastalanırsa ilâcı akıl ve bilgidir"; "Bey memleket ve kanunları bilgi ile ele alır, akıl ile yürütür", İnsanoglularının arasında seçkinler ancak bilgileri ile temayüz etmişlerdir" (*Kutadgu Bilig*, B: 300, 1958, 1830, 1970, 1998, 2713) denilmiştir. Yönetimin esasını bilgiye dayandıran Yusuf Has Hacib'e göre, yaratılışları bir olan insanları birbirinden farklı kılan husus, sahip oldukları bilgi düzeyidir. Yusuf Has Hacib, her türlü iyilik ve güzelliğin bilgiden geldiği kanaatindedir. Bu sebeple bilgiyi öncelemiştir. Hükümdarın devlet ve milletin menfaatin yarayacak bilgiğe yani hem siyaset hem töre bilgisine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre "Memleket kılıç ile tutulur fakat kalem ile yönetilir" sözünde kaleminden maksat bilgidir (Eryılmaz, 2016: 65-66). Bilginin yokluğu pek çok güzelliğin de yokluğuna neden olmaktadır.

Yusuf Has Hacib'e göre devlet başkanında olması gereken özelliklerden biri de cesarettir. "Bey cesur (yürekli), kahraman ve atılgan olmalı"dır. "Bey yüreğiyle düşmana karşı koyar"; "Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işler ancak bu meziyetlerle karşılanabilir". Bey, "düşmana karşı cesur (katıg) ve mert olmalı; güzelliğe bakan gözü sevgiyle parlatmalı"dır (*Kutadgu Bilig*, B: 1961, 2043, 2085). Çünkü korkak devlet başkanı icraat yapmaktan çekinir, tereddüt eder, ortaya çıkan

riskleri yönetme becerisi gösteremez. Böyle olunca da ülke ve milleti için yapılması gerekli faaliyetleri yapamaz.

Yusuf Has Hacib'e göre, devlet başkanında olması gereken özelliklerden biri de tokgözlülük, açık sözlülük ve merhamettir. "Bey tokgözlü ve yumuşak huylu, sözü ve tavrı açık olmalı" (*Kutadgu Bilig*, B. 2000) demiş ve mal mülk biriktirmekle uğraşmak yerine halkının sorunlarına odaklanması gerektiğini belirtmiştir. Nizamülmük de "büyüklük ve hükümdarlık ihsan ve lütufla pekişir" (Nizamülmük, 2013: 208) diyerek cömertliği önermiştir.

Devlet başkanında olması gereken özelliklerden biri de "erdem" (fazilet)dir. Erdemler mutluluğun tabii ve esas bileşenleridir. İslam tarihçisi ve filozofu İbn Miskeveyh (ö. 1030), "Kimin ayırt etmesi daha sağlam, düşüncesi daha üstün ve seçimi daha doğru ise, onun insanlığı o ölçüde mükemmeldir" (İbn Miskeveyh, 1983: 20) ifadesiyle erdemli insanı tanımlamıştır. Yusuf Has Hacib'de "hangi beyde bütün erdemler birleşirse, bütün herkes onun etrafında toplanır"; "Dünya hâkimine binlerce erdem lazımdır, bu erdemler ile cihanı elde eder" (*Kutadgu Bilig*, B: 3008-3009) sözleriyle erdemlinin hükümdar için önemini belirtmiştir. Erdemin göstergesi olan ahlâk ve edeb en mühim hasletlerdendir. "Bey edepli ve seçkin bir insan olmalıdır" (*Kutadgu Bilig*, B: 2005) demiştir. Erdem, insanî özellikleri geliştiren, arttıran ve güzelleştiren lokomotif değerlerdir. Erdemli olan hükümdar, devlete her zaman "baba" vasfını eklemiştir ve devleti, "devlet baba" haline dönüştürmüştür. Hükümdarın halkına yapması gereken bir nevi babalık vazifesidir. Hükümdar, kendi ailesine baktığı gibi halkına bakmalı, çocuklarını sevdiği gibi reâyâyı sevmeli, muamele ederken sert, kırıncı ve zulmedici olmamalıdır. Halktan çıplak olanları giydirmeli, aç olanları doyurmalı, aciz ve güçsüz olanları sahiplenmelidir. Bir babanın çocuklarının her ihtiyacını karşılamak ve mutluluklarını sağlamak için çalışması gibi erdemli hükümdar da halkının refahı için çalışmaktan mutluluk duymuştur.

İlim ve fikir adamı, siyaset ve ahlak filozofu Mâverdî (ö. 1058), *Dürrü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* başlıklı eserinde âdil siyasetin esaslarını; "rağbet", "rehbet" ve "insaf" olarak belirtmiştir (Mâverdî, 2019: 66). "Rağbet ve rehbet" yerine "tergîb ve terhîb" ifadesi de kullanılmıştır. Rağbet ile hükümdarın halk tarafından istekle kabul edilmiş ve benimsenmiş olması, hükümdar otoritesinin kabulü kastedilmiştir. Rehbet ile de otoritenin iyi bir şekilde işleyişi, kurallara riayet etmeyenlerin cezalandırılmaktan korkup çekinmesi kastedilmiştir. İnsaf ile de, asayiş ve huzurun temini için adaletin uygulanması, halka şefkat ve merhametle muamele kastedilmiştir. Rağbet, devlete bağlılığı, rehbet ise kural ve kaidelere bağlılığı sağlamış, hatta katı muhalefeti önlemiştir. İnsaf da devlet yetkililerini aşırılıklardan korumuştur. Bu üç unsur halkın iktidara bağlılığını ve devletin merkezîleşmesini sağlamıştır.

Adalet duygusu ve adil yönetimin icrası da hükümdarda olması gereken özelliklerdendir. Yusuf Has Hacib; “Devletin temeli adalettir, bey âdil olursa dünyada huzur olur... kanunu âdilâne tatbik eden bey bütün dileklerine kavuşur”, “devleti mahveden iki şey vardır; biri vazifeyi ihmal, diğeri insanlara zulüm!”, “benim tabiatım da âdil (köni) dir. Ben işleri adalet (könilik) üzere hallederim, bey veya kul diye ayırmam”, “zalimler karşısında çatık kaşlı ve asık suratlı olurum... İster oğlum, akrabam, ister yolcu, geçici, misafir olsun benim için hepsi birdir, hüküm verirken hiç birinde fark gözetmem (*Kutadgu Bilig*, B: 809, 817-822, 2024) sözleriyle ideal devlet başkanının davranış şeklini belirtmiş ve hükümdara “halkı âdil kanunlarla idare et. Birinin diğesine karşı zorbalığa kalkışmasına meydan verme” (*Kutadgu Bilig*, B: 5576) diyerek tavsiyede bulunmuştur. Bu sözler *Kutadgu Bilig*'de üniversal adalete dayanan kanun fikri ve Tanrı kudretinden doğan hükümranlılık anlayışı vardır. (Kafesoğlu, 1980: 44).

Nizamülmülk de “cihanın efendisi herkesin hakkaniyetle davranması, kuru hevesler ve olmayacak işler peşinde koşmaması için mazlumun hakkını evvela kendi öz adaletiyle teslim etmelidir” (Nizamülmülk, 2013: 340) sözleriyle hükümdarın adalet üzere hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Gazzâlî (ö. 1111) de “Hükümdar yalnızca kendini zulümden men etmekle yetinmemeli, emri altında bulunan hizmetçileri, vekilleri ve valileri de zulüm yapmaktan men etmelidir. Yapılan zulümden kendisi sorumludur” (Gazzâlî, 1981: 334) diyerek devlet başkanının zalimin zulmünü engellemesinin de asli görevi olduğunu ifade etmiştir.

Devlet başkanında olması gereken özelliklere Yusuf Has Hacib şunları da eklemiştir; “Hiçbir işte acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur” ifadesiyle aceleci değil sabırlı olmasını öğütlemiştir. “Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi (övke) kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme iyi ad kazan” ifadeleriyle (*Kutadgu Bilig*, B: 322, 588, 2037, 2066, 3038) öfke kontrolünü yapmasını tavsiye etmiştir. Bu konuda Nizamülmülk de, “*Kişinin olgunluğu ve akli kendisini öfkelenmemekte gösterir. Şayet öfkelenirse, öfkenin akla değil, aklın öfkeye tahakküm etmesi gerekir. Kimin nefsi eğilimleri akli selime galebe çalarsa o kişi kızdığında kızgınlığı sağduyusunu örtüvererek çıldırışlarda görülen davranışları sergiler ve dahi kimin akl-ı selimi heva-yı nefsinde galip gelirse o kişi ariflerce itibar görür ve kimse onun öfkelenişinin farkına bile varmaz*” (Nizamülmülk, 2013: 180) diyerek hükümdarı öfkeli iken karar vermemesi ve emri altındakilere öfkeyle muamele etmemesi konusunda uyarmıştır.

Yusuf Has Hacib, devlet başkanına yukarıdaki uyarılarına ek olarak cimri, inatçı ve yalancı olmamasını, olanlardan da uzak durmasını tavsiye etmiştir. “Cimrilik ile beylik birbirine düşmandır; cimriye karşı her yerde isyan edilir” ifadesiyle cimri olmamasını, “İnatçılık insan için ağır bir yüküdür; inatçılıktan kendini kurtar ve onunla

savaş” ifadesiyle gereksiz inat yapmamasını, “Ey devletli hükümdar, en kötüsü de beylerin adının yalancıya (yalgan) çıkmasıdır” ifadesiyle de yalancı olmamasını öğütlemiştir (*Kutadgu Bilig*, B: 322, 588, 2037, 2066, 3038). Halkın güvenini ve itimadını sarsacak ve bağlılığını / itaatini olumsuz etkileyecek kötü davranışlardan uzak durması gerektiğini belirtmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti’nin bürokratik yapısının oluşmasında ve kurumsallaşmasında etkin rol oynayan Nizamülmül, idealleştirdiği devlet ve yönetim anlayışında İslamı referans almıştır. O, *Siyasetname*’sinde ifade ettiği teorilerini pratikte de uygulamıştır. “Nizamülmülk’e göre ideal bir yönetim, güçlü bir merkezîyet, otokrat yönetici, liyakate dayalı bürokratik yapı ve halk ile hükümdar arasında ataerkil niteliğe sahip yönetsel ilişki ile” mümkündür ve idari mekanizmanın işleyiş prensipleri oluşturulurken İslami esaslar dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda “askerî ve idarî nitelikli iktâ sistemi gibi merkezin gücünü yerelde hissettirecek uygulamalar” geliştirmiştir. Nizamülmülk, İran ve Türk gelenekleriyle İslami ilkelerin sentezi olan bir yönetim modeli ortaya koymuş, (Arslan, 1989: 255; Rosenthal 1996: 99; Günal ve Aksoy, 2022: 152, 156, 162-163) Selçukluların karakterine uygun ve ihtiyaçlarını karşılayan bir idari teşkilatlanmayı en iyi biçimde gerçekleştirmiştir.

2.2. İslamiyet Sonrası Türklerde Demokrasi Ülküsü

İslam dininin tebliğcisi ve öğreticisi Hz. Muhammed, demokrasinin temelini oluşturan vazgeçilmez değerlerin hepsinin İslam’da en mükemmel şekilde bulunduğunu, demokrasinin sadece esaslarının değil bütün teferruatının da İslamiyette olduğunu en güzel şekilde uygulamalı olarak göstermiştir. O, vahy gelmeyen konularda, ashâbı ile her zaman fikir alışverişinde bulunmuştur. Savaş ortamında bile peygamberliğini öne sürüp kendi görüşlerini ashâbına dayatmamıştır. Müslümanlar için bir yaşam felsefesi haline getirdiği toplumsal birlik ve beraberliği devlet yönetim felsefesinde ve idari işlerde de gerçekleştirmiştir. Hz. Muhammed Şura Suresi 38.ayette emredildiği üzere, devlet ve millet için çok önem arzeden konularda ehlü’l-hal ve’l-akd (ashâbı) ile görüş alışverişinde bulunmuş (istişare etmiş) ve onlarla birlikte karar vermiştir. Meselelerin “şura meclisi” yani “meşveret heyeti”nde görüşülerek konuşularak karara bağlanmasını ve uygulanmasını emretmiştir öğretmiştir. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber âdetâ demokrasinin en temel esaslarından biri olarak “millet meclisi” oluşturmuş, “özgürlükçü demokrasi” ülküsünü Müslümanların zihinlerinde ve dünyalarında yerleştirmiştir.

Hz. Muhammed’in esaslarını belirlediği ve uyguladığı demokrasi kültürü, O’nun vefatından sonra ashâbı tarafından korunmuş ve devam ettirilmiştir.

Hız Peygamberin, yerine kimseyi vekil (halife) bırakmadan vefat etmesi üzerine Hz. Ebu Bekir, Müslümanlar tarafından katılımcı hür seçim (biat) yolu ile devlet başkanı seçilmiştir. İkinci halife Hz. Ömer de, Hz. Ebu Bekir'in aday göstermesi halkın topyekûn kabulü ile devlet başkanı seçilmiştir. Üçüncü halife Hz. Osman da altı kişilik şûra heyeti (danışma meclisi)nin belirlediği hakemin efkar-ı umumiye kulak vererek kamuoyu yoklamasından çıkan neticeye göre devlet başkanı seçilmiştir. Dördüncü halife Hz. Ali ise o günkü siyasi ve sosyal gelişmelerle bağlantılı olarak halkın büyük çoğunluğunun doğrudan kabulü ile devlet başkanı seçilmiştir (*İslam ve Demokrasi*, Hürriyet 2004).

Müslüman Türkler de demokrasi ülküsünü benimsemiş ve sahip çıkmışlardır. Aslında İslam öncesi dönemde de törenin varlığı ve hukuk kurallarının işlevsel oluşu sebebiyle de demokrasiye yakın olmuşlardır. Türk devletinin ve toplumunun siyasi ve sosyal hayatını düzenleyen, uyulması zorunlu sözlü hukuk kurallarının (değerlerin) bütününe töre / törüğü (Güngör, 2003: 12; Ahmetbeyoğlu, 2020: 37) denilmiştir. Töre geleneklerden oluştuğu, toplum da bu gelenekleri bildiği için siyasi makam ve sosyal konum gözetilmeksizin töre herkese eşit uygulanmış, hatta yöneticiler de töreye riayet edip etmemek bakımından halk tarafından kolayca denetlenebilmiştir. İslam öncesi olduğu gibi İslam sonrası da Türklerde törenin temel gayesi kişisel hak ve özgürlükleri güvence altına almak, adalet mekanizmasının işlevselliğini (Ahmetbeyoğlu, 2020: 39) sağlamak olmuştur.

Kutadgu Bilig'de de devlet yönetiminde ve idari işlerde şuranın diğer bir ifade ile istişarenin önemi üzerinde durulmuş, “her işi ...danışarak yapmalıdır; danışmayan herkes işinde zarar görmüş ve sonunda pişman olup inlemiştir, dinle Tanrıdan insanlara haber getiren Nebi ne der: her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur.” “İnsan kendisi kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur. Ne gibi bir iş yapmak istersen; onu başkalarına danış; danışmayan kimseye karışma ondan uzak dur” öğütleri yapılmıştır. Bu yapılırken sözcük ve satır aralarında Hz. Peygamberin uygulaması ve tavsiyesi de hatırlatılmıştır. Aynı zamanda kamu yönetimi mirasının Türk ve İslam kültürünün sentezi olduğu (Doğan, 2002: 133; Armağan, 2016: 93) da ifade edilmiştir.

Türk dil âlimi Kâşgarlı Mahmud (ö. 1090 sonrası) *Dîvânü Lugâti't-Türk* başlıklı eserinde, “İl kaldı, törü kalmaz” (il kalır, töre kalmaz / şehir (vilayet) terk edilir (bırakılır) töre terk edilmez); “Endik kişi titlesün, il törü yetilsün, toklu böri yetilsün, kazgu yeme sakılsun” (şaşkın kişi ayılsın, ilde töre yayılsın, toklu kurtla güdülsün, kaygılı olma savulsun) sözleriyle demokrasinin gereklerinden olan törenin önemini vurgulamıştır (Kâşgarlı Mahmud, 1992: I/106; II/25; III/ 221; Başer, 2011: 112-113; Düzgün, 2007: 203-207; Ahmetbeyoğlu, 2020: 38).

Töre, Türklerde “en yüksek mutluluk ilkesi” olarak hem şahıs hem de toplum menfaatlerinin koruyucusu olmuştur. Törenin siyaset, ekonomi ve gündelik yaşam üzerindeki etkisi göz önüne alındığında Türk ahlâk kaideleri ile olan ilintisi de ortaya çıkmıştır. Töre, ahlaki normlara göre; Türk devlet felsefesi ve siyaset politikası da töreye bağlı olarak gerçekleşmiştir. Töre kuralları “fayda ilkesine” bağlı olarak İslami esaslara göre gelişmiş ve şekillenmiştir.

Fert hukukunu ve cemiyet menfaatini gözetmediği hâlde, bir dehşet rejimi altında, insanları normal yaşamından uzaklaştırarak “devlet”i devam ettiren bazı “mevzûat” da, bazı zamanlarda yine “kanun” diye adlandırılmıştır. Hâlbuki fert hukukunu korumayan, toplum için kabul edilebilir olmayan bir kanun da devleti sarsmak için yeterli olmuştur (Kafesoğlu, 1980: 20).

Yusuf Has Hacib, “hükümdarlık uludur, çok iyidir fakat daha iyi olan töredir. Fakat bundan da iyi olan törenin eşit tatbik edilmesidir” ifadeleriyle törenin yani kural ve kaidelerin zengin fakir güçlü zayıf ayrımı yapılmaksızın eşit tatbikinin önemini vurgulamış, “halka hep iyi kanunlar tatbik edilmelidir”, “ey hükümdar iyi kanun yap ...Kanuna kendin riayet et ki, halk da sana itaat etsin” (*Kutadgu Bilig*, B: 2029, 2713, 4013, 5196, 5252; Ahmetbeyoğlu, 2020: 38) diyerek demokrasinin en önemli göstergelerinden biri olan, “mağduriyet oluşturmayan kanun”lar yapılmasını ve kanunların da uygulanmasının önemini vurgulamıştır. İnsanlar arasında eşitlik prensibinin ifade ettiği mana ve kıymetin Türkler tarafından XI. yüzyılda kavranmış, benimsenmiş ve uygulanmış olması dikkate şayandır.

Türklerdeki hükümdarlık kültürü ve demokrasi ülküsünün ifadesi olarak adalet sağlamak için mevcut mahkemelerden başka divan-ı mezalim oluşturulmuştur. Bu hususta Nizamülmülk *Siyasetname*'de devlet başkanının haftada iki gün halkın talep ve şikâyetlerini dinlemek için halk ile bir araya gelmesi gerektiğini belirtmiştir.

“Hükümdarın haftada iki gün divan-ı mezalime oturup mazlumun hakkını zalimden alarak ona vermesi, konuyu aracısız bir şekilde tebaadan bizzat kendisinin dinleyip hükmetmesi gerektir. ..Cihan hükümdarının haftada iki gün haksızlığa ve gadre uğrayanları huzuruna çağırıp onları bizzat kendisinin dinlediği haberi memlekette yayılınca zalimler dehşete kapılır, ayaklarını denk alırlar ve ceza-ya çarptırılma korkusundan ötürü hiç kimsenin haksızlık ve yolsuzluk yapmaya gözü kesmez” (Nizamülmülk, 2013: 17).

Yöneticiler veya nüfuz sahiplerinin zulmüne maruz kaldığını düşünenlerin başvurdukları divan-ı mezalim mahkemesinin tesis edilmiş olması ve hükümdarın

burada görülen davalara müdahil olması da Türklerde demokrasi kültürü ve ülküsünün benimsenmiş olduğunun en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Nizamülmülk, hükümdarın devlet yönetim birimlerinde görev yapanları da kontrol etmesi gerektiğini belirtirken, tutum ve davranışları konusunda çok önemli bilgiler vermiştir. Yapılan hatırlatma ve öğütlerde; adalet, sosyal devlet, denetim ve görevini ihmal eden memurların cezalandırılması gibi iyi bir devlet yönetimi için her zaman gerekli olan hususlar dile getirilmiştir. “Hükümdar her daim memurların ne yapıp eylediklerinden haberdar olup tuttıkları yolları, törelerini yörelerini iyi bellese, bir kanunsuzlukları yahut haddi aşmaları durumunda bir dem görevde tutmayıp derhal azletse ve işledikleri cürüm mesafesinde, diğerlerine gözdağı vermek için onları cezalandırırsa gerektir” (Nizamülmülk, 2013: 38) demiştir.

Tabii hükümdarın adalet ile hükmederken yanlış yapmaması da önemlidir. Gazzâlî, bu hususta Allah tarafından kendisine hükümler ve kudret bahşedilen hükümdarın, güç yozlaşması ile zulme dönüşen tavır ve davranışlarda bulunmaması ve halkının mağduriyet yaşamaması için ilk olarak kendi nefsinin terbiye edilmesi ve iyi bir ahlaka sahip olması gerektiğini belirtmiştir. “O, kendi nefsinin, nefsinin ahvalini gözeterek ele almalı ve nefsinin fiil ve sözleri bakımından teskin etmelidir. Yine yakini olarak bilmelidir ki, kendisini idare etmeye güç yetiren kişi, diğerlerinin siyasetine daha rahat güç yetirebilir” demiş (Gazzâlî, 2016: 51) ve önemli bir uyarıda bulunmuştur.

Sonuç

Türklerde bağımsızlığın kaybedilmesinden duyulan umumi ıstırapın en çarpıcı örnekleri Orhun Abideleri’nde ifade edilmiştir. 735’li yıllardan itibaren Türkler için milli egemenlik korunması gereken en birinci öncelik olmuş, bütün kural ve kaideler ile uygulamalar da bu esas üzerine bina olunmuştur.

Eski Türklerde devletin lideri olan kağan, “Tanrıda kut bulmuş”tur. Bu inanç kağana meşruiyet zemini sunmuş, liderliği Tanrı’dan alınan güç ile mümkün olmuştur. Kağan gücünü mutlak otorite sahibi Tanrı’dan aldığı için saltanatı despotik bir yapıya bürünmemiştir. Egemenliğin ilâhî kaynaklı olduğu inancının toplumdaki geleneksel yapı ile pekiştirilmesi zamanla devletin “kutsal güç” tanınmasına sebep olmuştur. Bu inanç, İslamiyet sonrası Müslüman Türk devletlerinde de devam etmiştir.

Türkler siyasi, askerî, ekonomik, sosyal ve kültürel bütün alanlarda yaşamlarını gelenekselleşmiş yazısız kurallardan oluşan töre ile düzenlemişlerdir. Töre çerçevesinde millî değerlerini kuşaktan kuşağa nesilden nesile aktarmışlardır. Töre kuralları-

nın geçer kaide olarak kabul edilmiş olması ve herkesin riayet etme zorunluluğu, ayrımcılığı ortadan kaldırmış, iktidar ve güç sahiplerinin hadlerini aşmasını engellemiş, toplumsal barış ve huzuru sağlamıştır. Adalet ve eşitlik gibi değerleri temel gaye edinmiş olan töre kuralları, toplumun her bir ferdine küçük yaşlardan itibaren öğretilmiştir. Törenin toplumun tamamını bağlayıcı özellik arz etmesi için içeriğinin insanları kuşatıcı şekilde olması sağlanmıştır. Çünkü kural ve kaideler ne ölçüde halkı kuşatırsa, o nisbette bağlayıcı olacağı, aynı zamanda insanların o nisbette mesut bahtiyar olacağı, devletin de o nisbette pâyidar olacağı bilinci ile hareket edilmiştir.

“Töre konuşunca han susar” ifadesi değişik vesilelerle dile getirilerek töre kurallarının zihinlerde yerleşmesi sağlanmış, törenin her şeyin ve herkesin üzerinde olduğu her vesile ile dile getirilmiştir. Çünkü “törenin yaşam felsefesi olduğu” bir toplumda devlet başkanının töreyi görmez gelmesi ve despotik bir saltanat sürmesi mümkün değildir. Törede, suçun sabit olması durumunda, kağan ile halktan biri arasında hiçbir farkın olmadığı ve ayırım yapılmaksızın aynı cezaya tâbi tutulmaları gerektiğinin belirtilmiş olması diktatörlüğü engellemiştir. Kağan da liderliğinin sorunsuz olarak devam edebilmesi için karar ve uygulamalarında töreye riayet etmek zorunda kalmıştır. Devlet idari mekanizmasında görev alanlar da töreye uygun hareket etmek zorunluluğunu her daim üzerlerinde hissetmişlerdir. Türklerde töre, gücün yozlaşmasını ve hükümdarın zor kullanmasını engellemiştir. Hükümdarlık iyidir ama daha iyi olan töredir, töre iyidir ama ondan da iyi olan halka eşit tatbik edilmesidir denilmiştir. Törenin zengin fakir güçlü zayıf ayırımı yapılmaksızın herkese eşit olarak uygulanması toplumun, değerlere bağlılığının ve gelişmişliğinin bir göstergesidir. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki; kanunlar karşısında Türk milletinin her bir ferdi eşitlik prensibinin ifade ettiği mana ve önemi XI. yüzyıl öncesinden beri ideal manada kavramış, benimsemiş ve uygulamıştır. Bütün bu sebeplerle diyebiliriz ki, içerisinde taşıdığı esaslar ve değerler sebebiyle töre; Türklerde demokrasi kültürünün varlığının en önemli göstergesidir.

İslam öncesi olduğu gibi İslam sonrası da Türk devlet yönetim felsefesi, adaleti en temel esas olarak kabul eden bir anlayış üzerine bina edilmiştir. Hükümdarın en temel görevi, doğru kanunları çıkartmak ve bu kanunları adaletli bir şekilde uygulamak olmuştur. Böylece âdil, faydalı ve universal kanunlar ile kişi hürriyeti esas alınarak hâkimiyetin tesisi gerçekleşmiştir. İslamiyet sonrası Türklerin hükümdarlık kültürü ve demokrasi ülküsünün, İslam öncesiyle pek çok benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Aslında İslam dini tarafından yasaklanmayan uygulamalar benzer şekilde devam etmiştir.

İslamiyet sonrası Türklerde din ve örf sosyal bir norm olmuştur. Hükümdar töreye bağlı olmak ve Allah’a hesap vermekle yükümlü tutulmuştur. Bu durum devlet başkanının ve yöneticilerin “hesap verebilir olma” anlayışını ortaya çıkartmış ve bu durum sonraki zamanlarda da devam etmiştir. Töreden başka hâkimiyetin sağlanma-

sında önemli bir müessese olan kurultayın varlığı ve işleyişi Türklerde demokrasi kültürünün yerleşmiş bir uygulamasıdır. Devlet başkanının iktidarının, güç ve otoritesinin sınırlandırılması töre ile sağlanmış, kurultay ile kontrol edilmiştir.

İslam dini Türk toplumu için sosyal pekiştirici olmuştur. Hükümdarlık kültürü ve demokrasi ülküsünün geliştiği Türk İslam devletlerinde siyasî ve idarî hayatın temeli, devlet-millet işbirliğine dayanmıştır. Türkler Müslüman olduktan sonra da demokrasi ülküsü olarak töreye sahip çıkmışlar ve kazanımları sebebiyle de çok önem vermişlerdir. Türklerde adalet anlayışının temeli; İslam öncesi “töreye uygunluk”, İslam sonrası ise “dine uygunluk” olmuştur. Türklerin Müslüman olmaları sonrası töre, İslami esaslarla bezenerek zaman içinde örfi hukuk olarak ifade edilmiştir.

Türklerde töre; adalet ve insanlık, yani üniversalite fikrinin uygulaması olmuştur. Kurultay; toplanan mecliste istişare yoluyla ortak görüşle karar alma uygulaması olmuştur. Hükümdarlar icraatlarını dinî ve örfî normlara bağlı kalarak yapmakla ve gerek görüldüğünde hesap vermekle yükümlü tutulmuştur. Bütün bu uygulamalar Türklerde demokrasi ülküsünün varlığının ve uygulandığının önemli bir göstergesidir. Günümüzde demokrasinin varlığının göstergesi olarak kabul edilen seçim, meclis, sivil toplum kuruluşları ve anayasal haklar, VIII-XI. yüzyıllarda kurultay, töre ve halk isteklerini dikkate alan uygulamalar ile gerçekleşmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

“Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.”

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

“Makale tek yazarlıdır.”

Destek Beyanı

“Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.”

Çıkar Beyanı

“Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.”

Kaynaklar

- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümlerliliğin Hududları. *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, (71), 29-50.
- Akıncı, M. (2014). *Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig Siyaset ve Yönetim*, Nobel Yayıncılık.
- Anat, H. Y. & Almaz, A. (2003). *Karahanlılar Tarihi*, Oku Yayınları.
- Armağan, V. (2016). Yusuf Has Hacıp, Nizamül Mülk ve Koçi Bey Örneğinden Hareketle Türk Kamu Yönetiminde Türk Yönetim Mirasının İzlerini Sürmek. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, 8 (4), s. 86-99.
- Arsal, S. M. (1937, 20-25 Eylül). Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü. [1062-1093]. Türk Tarih Kongresi, Ankara, Türkiye.
- Arslan, M. (1989). Eski İnan Devlet Geleneği ve Siyasetnameler. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (1), 231-262.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II*. (1959). (Nimet Arsan / Unan haz.). Ankara.
- Barthold, W. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (H. D. Yıldız, haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başer, S. (2011). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. İrfan Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1992). *Nasıl Bir Tarih? (Kök Türkler, Karahanlılar)*. Bağlam Yayıncılık.
- Doğan, N. (2002). Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (12), 127-158.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askeri Unvan ve Terimler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Düzgün, D. (2007). Divanu Lügati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılıyan Kavramlar. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (35), 201-215.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Abideleri*. Hisar Kültür Gönüllüleri Yayını.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Taşagıl, A. (1999). *Göktürkler-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erdoğan T. (2021). Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi ve Eleştirisi. *İnsan ve Toplum*, (11/4), s. 157-199.
- Eryılmaz, B. (2016). *Kamu Yönetimi*. Umuttepe Yayınları.
- Fârâbî. (1956). *el-Medinetül-Fazıla* (N. Danışman, Çev.). Maarif Basımevi.
- Gazzâlî. (2016). *Tahrîrî's-Sülûk fî Tedbîri'l-Mülûk* (Ö. Kavak, Çev.). Klasik Yayınları.
- Gazzâlî. (1981). *Kimya-yı Saadet*, (Ali Arslan, Çev.). Arslan Yayınları.
- Güngör, E. (2003). *Tarihte Türkler*. Ötüken Neşriyat.
- Günel, V. A. & Aksoy, E. (2022). Selçuklu Dönemi Türk Devlet Yapısını ve Yönetim Anlayışını Şekillendiren Unsurlar. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 135-168.
- Huncan, Ö. S. (2007). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbn Haldun. (2008). *Mukaddime* (Pirizade Mehmed Sahib Çev.). Klasik Yayınları.
- İbn Miskeveyh. (1983). *Ahlâkı Olgunlaştırma* (A.Şener, C.Tunç, İ.Kayaoğlu, Çev.). Ankara.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kâmil fi't-Tarih* (A. Özyayın, A. Ağırakça, Çev.). Bahar Yayınları.
- İnan, A. (1969). *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara.
- İslam ve Demokrasi, (2004, Ocak 09). Hürriyet.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Kâşgarlı Mahmud, (1992). *Divanü Lûgât-it-Türk Tercümesi*, (Besim Atalay Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaya, M. (1995). Fârâbî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12, 145-162.
- Koçak, T. (2023). Apameia Peace Treaty (BC 88) – Lausanne Peace Treaty (AD 1923):A Comparative History Study, Türkiye Cumhuriyetinin Tapu Senedi Lozan Barış Antlaşması 100. Yıl. (Behçet

- Kemal Yeşilbursa Ed.), Sentez Yayıncılık, Ankara, s. 625-632.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Köymen, M. A. (1983). *Alp Arslan ve Zamanı II*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Maden, F. (2010). Türk Tarihinde Milli Hâkimiyet Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimi, *Gazi Türkiyat*, 1 (7), 301-325.
- Mâverdî, (2019). *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk Mâverdî'nin Siyâsetnâmesi*, (Abdüsselam Arı haz.). Yazma Eserler Kurumu Yay. İstanbul.
- Miil, J. S. (2008). *Özgürlük Üzerine*. (Tuncay Türk Çev.). Oda Yayınları.
- Nizamülmülk (2013). *Siyasetname* (M. T. Ayar, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Odabaşı, Z. (2019). Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Unvanlar. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 165-192.
- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi-I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ankara.
- Ögel, B. (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul.
- Özaydın A. (2001). Karahanlılar. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 14, 404-412.
- Pritsak, O. (1997). Karahanlılar. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. 6, 251-273.
- Rosenthal E. (1996). *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi* (A. Çaksu, Çev.). İz Yayınevi.
- Taneri, A. (1997). Han. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15, 517-518.
- Tutar, A. (2002). İslam öncesi Türk devlet geleneğinde adalet anlayışı. (H. C. Güzel, K. Çiçek, & S. Koca Editörler), *Türkler*. (s. 1528-1540). Yeni Türkiye Yayınları.
- Türker, Küyel M. (1984). Kut, Fârâbî ve İbn Sînâ'daki al-Akl al-Faal İçin Bir temel Oluşturabilir mi? (Aydın Sayılı, Derleyen). *İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*. (s. 489-590). Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. bkz: <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 09.07.2023).

- Yıldırım, K. (2017, 19-21 Ekim). İslam Öncesi Türk Devletlerinde Hükümdar Unvanları ve Alâmetleri. [491-496]. I. Türk Tarihi Sempozyumu: Türklerde Devlet, Afyon, Türkiye.
- Yusuf Has Hacib. (1998). *Kutadgu Bilig* II, (Reşid Rahmeti Arat, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Yuvalı, A. (1985), Milli Hâkimiyet Anlayışımızın Dayandığı Tarihi Temeller. *Milli Kültür*, 1(53), 438-443.

Extended Summary

Oghuz Khagan Epic, Orkhon Monuments, Kutadgu Bilig, Dîwān Lughāt al-Turk, and Siyasatnamas have provided important services in the formation of the Turkish state administration system and its transfer to future generations. These sources have created an infrastructure and made significant contributions to the policies and political philosophies of the Turkish states with the principles they put forward. They expressed the Turks' fondness for freedom and their state-building feature in the simplest form and stated that they generally had an understanding of the state parallel to the vision of the universe. They also mentioned that the head of state is responsible for ensuring the rights, law, and freedom of his people and that he has the necessary authority and influence to fulfill all these duties. The Turkish kagan (ruler) received the blessing from God, was appointed by the congress (parliament) in which the leaders of the tribe (tribe/nation/people) took part, and took the responsibility of implementing the moral.

The existence of the congress for the pre-Islamic Turks and the functioning of the morals in the form of established principles and adopted rules should be considered an important indicator of the existence of a culture of democracy, even if it is not ideal. For the Turks, the sovereignty of the ruler was seen as a divine blessing given to the members of the dynasty, and for this reason, it was considered sacred. However, for its sovereignty to be valid, it had to be confirmed by the congress. At the congress, a collective decision was made with the principle of intellectual freedom, and the head of state was assigned to implement the norms. The enthronement of the head of state by the congress, making statements and promises about the actions that are carried out, receiving applause from the public, and negotiations with scholars in state affairs are, in a way, indicators that the tribes and the people share the sovereignty of the ruler.

In addition, it should not be forgotten that the moral, which is a set of traditional laws and rules that must be followed, regulates the political and social life of the Turkish state and society. Since morals consist of traditions and the people know these traditions, they are applied equally to everyone, regardless of political rank or social position. The public inspected whether the rulers complied with the morals. The implementation of these rules, which everyone is obliged to comply with, without any differences from person to person, is an indication that the culture of democracy exists, even if it is not developed.

The main purposes of the congress and morals among the Turks, both before and after Islam were to enthrone the right person from the blessed dynasty to the rulership, to secure personal rights and freedoms, and to ensure the functionality of the justice mechanism and its reach to all segments of society. For this reason, even after the Turks became Muslims, they protected the congress and morals and gave great importance to them because they had attainments. The culture of sovereignty, shaped by the morals determined by the congress, had similarities with the pre-Islamic period even after Islam. Issues that were not prohibited by the Islamic religion continued and were continued similarly. All these mentioned issues and practices based on the culture of sovereignty are indicators that the Turks have a democratic understanding, as well as an indication that the rulers act with a democratic spirit. After becoming Muslims, the presidency, politics, policy, and philosophy of the Turks were based on Islamic principles, and this situation continued for generations. A three-dimensional feature, divine, political, and customary, has been preserved. Prophet Muhammad was the first head of state who practically gave Muslims the formation of democracy in the ideal sense. He has become a role model for humanity by applying the basic principles and ethical values that form the essence of democracy to every stage of life. Taking the Prophet Muhammad as an example, the Turks continued their habits, morals, traditions, and morals that were not prohibited by Islam. After the adoption of Islam, under the influence of political and social developments, some changes took place in the understanding of sovereignty and the form of government in regions where religious influential families lived, such as Transoxiana. For post-Islamic Turks, morals have become a social norm, and law has become a form of social life.

For the Turks, the characteristics that should be present in the head of state are stated as intelligence, being in touch with the people, being generous, frankness, wisdom, generosity, justice, courage, astuteness, mercy, and virtue. The duties that the head of state must perform are stated as follows: Clothing the naked, feeding the hungry, taking care of the poor, ensuring peace and order, keeping the army ready to defend the homeland, punishing the bad, eliminating the evil, increasing the population, subjugating the enemies, putting things in order, and working constantly for the nation. Although all of these could not be achieved in an ideal sense, they led to the formation of a

Selim KAYA

culture of democracy and over time made the idea of governing the world fairly a great ideal in Turkish state tradition.

Turkish state policy is built on an understanding that accepts justice as the most fundamental principle. As a requirement of the social state understanding, to ensure that justice reaches everyone, the Turks have created a different ministry of justice (high administrative court/ judicial court), apart from the existing courts. A ministry of justice was established for people who thought they were oppressed by governors, lords, or influential people. The fact that the ruler not only participates in the cases here but also intervenes can be considered one of the most important indicators of the culture and ideal of democracy. The understanding of state and management based on justice, which takes Islamic principles as a reference, has resulted in a strong management, centralist structure, and bureaucratic structure based on merit. Turks, whose culture of sovereignty and ideal of democracy developed over time, acted with a management and political philosophy that suited their temperament and met their needs in the VIII-XI centuries and established a political, administrative, and legal organization.